

שיעור פדיון הבן

מטרת מאמר זה – לברר את משקל הכסף הנצרך לפדיון הבן

ובפרט יודגש, כבר בתחילתו – שתוצאת הבירור מעלה שיעור קטן יותר ממה שכתב הגרא"ח נאה ז"ל, וכדבריו ממש כתב גם ה"שיעורין של תורה" [למרחן הקה"א]: **שיעור 96 גרם כסף [וראיתי נוהגים ליתן 100 גרם כסף]**, עכ"ד. יבורר כאן, שהמנהג בו נהגו בכל תפוצות ישראל כבר מאות בשנים (לכל הפחות) – הן עדות אשכנז והן עדות ספרד, היה בשיעור קטן יותר.

תוכן ענינים

- א] ב' שיטות בהלכה זו: רש"י, והגאונים.
- ב-ה] בירור שיטת רש"י
- ו-יא] שקילת גרעיני שעורה – חכמי אשכנז
- יב-יג] שקילת גרעיני שעורה – חכמי ספרד
- יד] שיעורו של הגרא"ח נאה (המבוסס על הנחה מוטעית)
- טו] המחיר של ה' סלעים בדולרים
- נספחים לבירור שיטת רש"י:
- נספח א': שיטת רש"י היא בקבלה מרביתו, ומהם רב האי גאון.
- נספח ב': הוכחה לשי' רש"י ממטבעות השקל המצויות בידינו (והרמב"ן מספר ששקל מטבע כזו)
- נספח ג': המשקל המדויק לפי רש"י הוא מעט פחות ממשקל קלוני"א המדויק

מחקר המטבעות הללו היא עבודה קשה שבמקדש, וכרוכה בידיעות שלאדם מן השורה – אין גישה אליהם. ועוד, שבעקבות בירור המטבעות שהזכירו הפוסקים את שמם מצאנו שפעמים רבות – היו כמה מטבעות שונים עם אותו שם, ויש מחלוקת בין הבאים אחריהם לאיזה מהן היתה הכוונה מתחילה... ננסה בעז"ה במאמר זה לברר את הענין כמיטב יכולתנו.

א] נתחיל בדברי הטור (סי' ש"ה), המציג שתי שיטות בהלכה זו. בעז"ה נדון בכל אחת מהן. וז"ל הטור (וכ"ה ברא"ש בבכורות): "חמשה סלעים שהם שתי אונקיות וחצי לרש"י, ולדברי הגאונים משקל אלף ותשע מאות ועשרים שעורים כסף". בדברי הטור לא נאמר מהו היחס בין ב' השיטות הללו. אך מדברי **הרמב"ן (שיובא בנספח ב')** למדנו, שהיחס ביניהם הוא 5:6.

פתיחה: שיעור פדיון הבן הכתוב בתורה הוא חמשה שקלים כסף. שיעור המצוה הוא, א"כ, משקל מסויים של כסף נקי. כמה הוא משקל זה, מהו השיעור? על כך הוא עיקר הדיון.

הן בראשונים, והן בשו"ע והפוסקים, מצינו שכתבו ומסרו את השיעור להלכה.

אך היכולת שלנו להשתמש בפוסקים הללו נתקלת בקשיים מעשיים: הם כתבו את השיעור ביחס למטבעות של זמנם, ואין לזה משמעות אלא למי שידע מהו משקלן של המטבעות הללו. אדם רגיל בזמננו הלומד בשו"ע ונו"כ לא יראה בדבריהם אלא אוסף גדול של שמות מטבעות מן העת הישנה ולא יוכל לתרגם את זה לשפת המעשה (השו"ע שיער בדרימים, הרמ"א בזהובים רייני"ש, הט"ז בלו"ט, והש"ך ברייכ"ש טאלי"ר. בחר לך את המובן לך יותר).

שיטת רש"י

ב שיטת רש"י ("שתי אונקיות וחצי") נמצאת בפירושו עה"ת:

בפרשת משפטים (כא לב) נאמר "אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו", וכתב רש"י: "והשקל משקלו ד' זהובים שהם חצי אונקיא למשקל הישר של קלוני"א".

נפרש את הדברים.

במקומו של רש"י היו "זהובים" אשר ד' מהם שקלו חצי אונקיא לפי שיטת המשקל של העיר קלוני"א, וזהו משקלו של ה"שקל" האמור בתורה. ולכן ה' שקלים של מצות פדה"ב היא שתי אונקיות וחצי.

קלוני"א (או קלן) היא עיר בגרמניה שהמשקל שלה היה מפורסם מאד בכל אירופה, ושימש סטאנדארט למשקל מטבעות בארצות אירופה רבות משך כל ימי הביניים. משקל זה נשאר יציב במשך מאות רבות של שנים ללא שינוי. הוא היה מדוקדק ביותר, והיה פיקוח קפדני על סידור המשקלות, וטיבם ומומחיותם המופלגת של האומנים שייצרו אותם.¹

והנה ידוע לנו שמשקל אונקיא"א של קולוניא הוא 29.231 גרם,² נמצא שלרש"י הוי שיעור פדה"ב ה' סלעים – 73.08 גרם.

ויש עוד מקום נוסף בו מפרש רש"י את משקל המטבעות, ראה בהערה.³

ג חשוב כבר עתה לציין את אותו השיעור הנ"ל גם בצורת ביטוי נוספת, - בשימוש במילה המופיעה הרבה בפוסקים: **לו"ט**. הלו"ט הוא חצי אונקיה.

לפיכך, כיון שהשקל הוא חצי אונקיה (לרש"י), ושיעור פדיון הבן הוא חמשה שקלים, אפשר לבטא את שיעור רש"י לפדיון הבן ע"י שנאמר: ה' לו"ט.

ד הרמ"א כתב (עפ"י תרה"ד): "ה' סלעים הם בערך שני זהובים רייני"ש, שהם ב' זהובים פולני"ש". וביש"ש (קידושין פרק א אות נד) נראה שזו שיטת רש"י הנ"ל, והוסיף שכך נוהגים ברוב מקומות אשכנז.

ה וכך מצאתי בספר עלה יונה (עמ' קל"ה, להג"ר יונה מרצבך זצ"ל ראש ישיבת קול תורה, שהיה לפני כן רב בגרמניה ודקדק היטב במנהגי אשכנז) "כל בני חוצה לארץ פדו בכוריהם... וכך נהגו בכל ארצות שאני

¹ במסורת השקל (עמ' ל"ד) מביא קיצור מן החוקים הקפדניים עד-מאד שהיו נוהגים במשקלות אלו. וכן מציין שמיצירי המשקלות בנירנברג, שמפורסמים היו למומחים בשטח זה, כשהיו משבחים משקל שנמצא מכוון ביותר - היו מציינים שזה ממש כמו משקל קלוני"א!

² בירר דבר זה היטב בספר "מסורת השקל" עמ' כ'. וקרב לזה במומח"ת עמ' ל"ז.

³ יש מקור נוסף בו כותב רש"י אודות משקל המטבעות.

במסכת בכורות (מט: ד"ה מנה, וכ"ה ברבנו גרשום שם) כתב וז"ל: "והזוז במשקל זהב של משקל שני פשיטין ומחצה למשקל הברזל".

הסבר הדבר:

השקל של תורה מחולק לארבעה זוזים (או דינרים).

האונקיא של קולוניא [הוא הוא "משקל הברזל". וכ"ה מפורש באור זרוע (הל' בכורות סי' תקכ"ג) בשם הראב"ה רבו, שהיה רבה של העיר קולוניא] היתה כמשקל 20 פשיטים (הקרויים בל' הראשונים איסטרלינג sterling, או "פעני", וז"ל החוק שקבע את המשקל: the ounce ought to weigh 20 pennies). הסלע של תורה שקל כמו 10 פשיטים (-חצי אונקיא), והזוז משקלו שנים ומחצה – כמשקל הזהובים (מטבעות הזהב) במקומו של רש"י. ובהתאם לזה, כל דברי רש"י מובנים היטב.

ראיתי, לפדות בכ-75 גרם כסף. וזה מתאים למה שכתב רש"י על משקל המטבעות על פי האוקיא והליטרא של משקל הברזל והזהב של קולוניא".

ויציין, שמה שאנו מביאים שיטה זו כשיטת "רש"י" – היינו משום שכך הוא מובא בטור. אבל באמת ברור שקיבל רש"י דבר זה מרבותיו, שכן נמצא כדבריו ממש בפירוש רבינו גרשום מאור הגולה (אשר רש"י היה תלמיד תלמידו). ולמעלה בקודש – בדברי רב האי גאון⁴. ויבואר להלן בנספח א' שבסוף המאמר.

זה תואם אף לשקלים רבים מאד ששרדו מזמן בית המקדש, הנמצאים בידינו. הרמב"ן מספר באגרתו מא"י, שכאשר בא לארה"ק הוא קיבל לידי מטבע (אחד!) שכזה ושקלו, ולמד מזה ששיעורו של רש"י הוא הנכון. כאמור, בידינו יש מטבעות רבות שכאלה, והן אכן מוכיחות כשי' רש"י. ראה נספח ב', שם הארכנו בזה.

נב. יש מקום גדול לצדד לפי רש"י שהמשקל המדויק הוא מעט פחות, בערך 70.83 גרם עבור ה' סלעים, ויבואר להלן בנספח ג' שבסוף המאמר.

שקילת חכמי אשכנז

1 שיטה שניה שהביא הטור (שצוטט באות א') היא שי' הגאונים, משקל אלף ותשע מאות ועשרים שעורים כסף. השקל לשיטה זו שוקל יותר מאשר לפי רש"י. ואף באשכנז היו רבים שהחמירו בה, וכ"כ היש"ש שראוי להחמיר כן.

נברר שיטה זו הן לפי חכמי אשכנז, והן לפי חכמי ספרד. ותחילה – חכמי אשכנז.

הט"ז הביא מהיש"ש, המצטט את רבי מנחם מ"ץ: "ואני שקלתי⁵ פעמים בשני זמנים ובשני מיני שעורים לעולם היה בהם ה' לו"ט וקווינ"ט. מה"ר מנחם מ"ץ⁶. ומסיק: "וכל הרוצה לעשות על צד המובחר יתן שוה משקל ה' לו"ט וקווינ"ט במשקל של מדינות קיסר".

קווינט היינו רבע (1/4), נמצא שהשיעור העולה משקילת שעורים הוא ה' לו"ט ורביע (5.25 לוט).

ובביאור הגר"א הביאו, וכתב שלא דק בדבר המועט, ובאמת השיעור הוא ה' לו"ט ושליש במשקל קיסר (5 1/3).

2 מהו הלו"ט "משקל קיסר" שנזכר בט"ז?

נחלקו הפוסקים הבאים אחר הט"ז מהו משקל זה, האם הוא הלו"ט של קלן (=קולוניא"), או שמא הוא לו"ט אחר.

ה"נחלת שבעה" היה תלמידו של הט"ז, והוא מגדיר שהמשקל המדובר הוא בלו"ט של [לייפסיק השוה ללוט של] קלן. וכן כותב הנחלת שבעה: "ודע לך שלא תטעה, כי משקל הלוט אינם בגדר השוה בכל מקום.

⁴ וזאת, למרות שהטור מביא מחד גיסא את שיטת רש"י, ומאידך גיסא את שיטת "הגאונים". ובע"כ לא כל הגאונים סברו דלא כרש"י, אלא מקצתם.

⁵ יש עמי מקום לעורר שאלה ותהיה. הרי המקור של השיעור הזה (ה' לו"ט וקווינטל) אינו נובע מקבלה שהגיעה מדורות קודמים, אלא משקילת גרעיני שעורה. וא"כ, הבה נשקול אנו ונדע? שהרי לכאורה לגבי פעולת השקילה, אין שום עדיפות לשקילת גדולי תורה מדורות הראשונים, על פני שקילה של אדם פשוט. אין כאן שום ענין של התבססות על ידע של תורה והלכה, אלא רק פעולה פשוטה בה כל אדם שוה. הבה נשקול אנו, ונלך לפי התוצאה שלנו בלבד, לקולא ולחומרא? וי"ל.

⁶ ר' מנחם ממירזבורג, מחכמי אשכנז, בן הדור שאחר הרא"ש, חיבר ספר הלכות גדול "מעיל צדק" (שלא הגיע לידינו) ועל שמו נקרא "ר' מנחם מעיל צדק" (מ"צ) או ר' מנחם המעילי (אטלס עץ חיים). בשו"ת מהר"י וייל (סי' קל"ג) כותב עליו: "היה למדן מופלג, גדול בדורו, הרבה דינים ופסקים שכתב וקיבץ וחיבר מהם ספר גדול ואותו ספר מצוי במדינת זקס". וכל מנהג מדינת זקס"ן אחר אותו ספר".

ועל כן אודיע לקורא באמת יצ"ו שאלו החמשים [ושלשה] לוט ושליש הוא במשקל של לייפסיק⁷ וכמדומה לי שהוא גם המשקל ורנקבורט [=פרנקפורט].

ח וכן עולה מדברי החת"ס. בשו"ת חתם סופר (יו"ד תשובה רצד) הביא: "מורנו הגאון חסיד שבכהונה רבי המובהק מוה' נתן אדליר כ"ץ זצ"ל, שהוא קבל עשרים צוואנציגער בפדיון בכור...". ושם (תשובה רפ"ט) מבאר החת"ס היטב את מערכת המטבעות, וכותב: "מובן שבעשרים צוואנציגר יהי' חמשה לוט ושליש, כסף צרוף שכתבו הראשונים שהוא שיעור הפדיון, והיינו חמשה סלעים של פדיון בכור דאורייתא".

הוא מבאר שם שמדובר ב"קונפיסיא"ן מינץ" (דהיינו הסכם המטבעות שעשו באסיפת המלכויות באירופה, באנגלית של היום הוא – *convention mint*) ושה מדויק ומחייב: "והוא חק ולא יעבור ואסור לשום מלכות לשנות קונפיסיא"ן מינץ מערך זה, אך שיש לכל מלכות ומטבעות של מדינתו ואינו קונפיסיא"ן מינץ זה אינו נכנס בגדר זה, אך כל המכונה בשם קונפיסיא"ן מינץ... טהאלר, צוואנציגער... כולם בכלל הזה", עכ"ל החת"ס.

והוסיף במומש"ת (עמ' ל"ח): "מאחר והסכם ההטבעה הנ"ל מתייחס למשקל קלן, כפי שנמצא בכל ספרי המטבעות מימי הח"ס, וכן בספרי הנומיסמטיקה המודפסים בימינו, הרי ברור שהחת"ס חושב את משקל החמשה לוט ושליש שכתבו הראשונים למשקל קלן". ושם (בעמ' ל"ט) מביא גם ממכתב הג"ד זלמן באניהאד, שהיה ראש בית הדין בפרסבורג בימי הח"ס, הכותב מפורשות ש-20 צוואנציגר של החת"ס הוא לפי חשבון של 5 ושליש לוט של קלן, וכך הוא שמע מפי החת"ס⁸. אף בספר "נוהג כצאן יוסף" (הלכות פדה"ב סי' ד'. נדפס בשנת תע"ח, 1718 למספרם. הובא במומש"ת עמ' ל"ח) כותב: "בהא נחתינן ובהא סלקינן שיש לנו ליתן דמי פדיון ה' לוט ורביעית כסף צרוף משקל קלוניא".

ט לפי משקל הלוט של קלן, יוצא שיעור פדה"ב (העולה משקילת השעורים) 78.3 גרם בקירוב (מומש"ת שם).

וכן בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט, בתשובה משנת תרפ"ג שנכתבה עוד בהיותו ברוסיה) כתב בתוך הדברים "וזה שנהגו בחמשה רובל צ"ע לכאורה דלפי החשבון היה סגי בארבעה רובל...", והיה הרובל שלהם במשקל 20 גרם (מומש"ת ספ"י), הרי שלפי החשבון אין טעם לחייב יותר מאשר 80 גרם⁹.

י דעה נוספת, שונה במקצת מן הנ"ל, היא של בעל ה"בירורי המידות", שהיה תלמיד הנודע ביהודה (מצוטט במומש"ת עמ' מ"ב). הוא כותב שהחשבון המדויק הוא לפי הלוט של פראג, שהיה גדול במעט, ומוסיף שכך היו נוהגים בפראג בקיום המצוה.

לפי שיטה זו, עולה משקל פדה"ב 83.265 גרם.

בספר מומש"ת (פי"ב) מברר באריכות, שאף דעת הגר"א (בביאורו לשו"ע) כך היא. ובאמת כך נראה מדברי החכמת אדם (סי' ק"נ), המציין גם שכך היה המנהג בוילנא, וז"ל: "חמש שקלים והם לפי חשבון הגר"א שלשים זהובים ומעט יותר וכן נהגו פה ק"ק ווילנא וקרוב לזה שמעתי שבק"ק פראג נותנין חצי סאפרען ועוד כמה קרייצער שעולה גם כן כמעט כחשבון הזה, אמת שכן כתוב בביאורי הגר"א ביורה דעה".

⁷ מדובר שם בחמשים [ושלשה] לוט עבור כתובה, והוא לפי אותו חשבון לוט המבואר לפדה"ב. והלוט של לייפסיק הוא אותו לוט שהיה גם בקלן, כל זה מבואר היטב במומש"ת עמ' לו-לז.

⁸ ספר מוש"ת עמ' שצ"ד הערה 59.

⁹ ומה שנהגו במקומו בחמשה רובל, כתב שם לצדד בטעמים שאינם נוגעים אלא לדורו ולא לדורות הבאים: "מפני שלא סמכו ע"ז שכתוב שהוא כסף נקי והוסיפו מחמת זה עד חמשה רובל. ויותר נראה שנהגו כדעת החכ"א שכתב דבר חדש שאף שמצד החשבון סגי בפחות מ"מ צריך ליתן ה' מטבעות ממטבע הגדולה". כאמור, שני הטעמים הללו אינם נוגעים לנו כהיום. וא"כ מדבריו עכ"פ ברור שבשיעור 80 גרם בודאי יצאו יד"ח שיעור פדה"ב ה' שקלים.

למרות שמדובר בלוט של מקום אחר (פראג, ולא קלן) וגם שיעור אחר, עדיין יש כאן שיעור שאינו שונה באחוזים גדולים. שתי השיטות מעידות על כך שהיה מנהג המקום כך, הלכה למעשה, וכאמור.

יא שיטה שלישית יש לבעל ה"מנחת אלעזר" (ח"ב סי' ט"ו).

הוא מחשב את שיעורו של ה"ט"ז כמתייחס ללוט של ווינה. ועוד הוא מוסיף שהעולם נהגו לחשב את הלוט של ווינה בשיעור מסוים, אבל הוא עצמו נוקט בשיעור גדול יותר כיון שזהו השיעור החוקי של המשקל¹⁰.

לדבריו, יוצא שיעור ה' סלעים (ה' לוט וקווינט) 93.75 גרם.

נראה פשוט שהסברא נותנת שלא לקבל את דבריו של המנח"א. שכן המנח"א הוא יחיד נגד רבים (שהובאו לעיל), וגם גדולים הם טובא, וגם קדמונים הם וקרובים לדורו של ה"ט"ז, והלכתא כוותיהו. וגם, הם מביאים את שיעוריהם באומרם שכך המנהג, משא"כ המנח"א שכתב את חשבונו בהעידו שזהו נגד המנהג.

אלא שבאמת טפי מכך נראה – שמעולם לא היתה כוונת המנח"א לחלוק על האחרונים שקדמוהו. דיש לתמוה על המנח"א איך יבוא לחלוק על הנחלת שבעה ועל החת"ס בלי להביא אף ראיה, ואפי' אינו מביא אותם ואינו מצטט את דבריהם בכלל?

התירוץ פשוט ומוכרח. המנח"א לא ידע ממשקלות הלוט האחרים. הוא הבין בצורה פשוטה שהלוט של ה"ט"ז – הוא הוא הלוט שהיה נהוג במקומו בווינה (הוא היה במונקאטש, שהיה נתון למלכות של הקיסרות שבוינה), ולא ראה סיבה לחוש שאולי היה הבדל ושינוי ביניהם. הוא פשוט לא היה מודע ל"לוט" אחר.

ונראה פשוט א"כ, שלדידן יש להעדיף את משקלות הלוט שכתבו הפוסקים שהיו תלמידי ה"ט"ז או סמוך לזמנו ומקומו, וגם העידו שהשיעור שלהם היה שיעור בו נהגו למעשה גדולי תורה, מאשר לנקוט כהבנת המנח"א שהיה חי בריחוק זמן וריחוק מקום ולא הביא אף ראיה לדבריו (משום שכנראה לא היה מודע לכך שיש משקלות לוט שונים וכנ"ל) וגם לא כתב שהיה מנהג שכזה [ועוד, שהוא עצמו כותב שהעולם לא השתמשו במשקל ה'חוקי' של וינה שהוא השיעור לדבריו, ומאד לא מסתבר שהיה ה"ט"ז מציין את השיעור רק כפי שהוא בחוק היבש כאשר נהגו כולם בצורה שונה מהחוק היבש, וה"ט"ז אינו מציין שאין דבריו לפי השיעור בו נהגו העולם]. וא"כ אין שיטת המנח"א נחשבת כאן ל'שיטה', אלא לחסרון ידיעה. ופשוט.

ונפק"מ גדולה יש בזה, כי הגרא"ח נאה (שיעורי תורה עמ' רפ"ו) בבירורו את שיעור ה"ט"ז, אינו מביא אף צד אחר, אלא רק את המנחת אלעזר בלבד. וכך יצא לו להגרא"ח שיעור גדול מספיק כדי שיהיה בתחום של השיעור שהוא עצמו העלה להלכה (והוא 96 גרם, כפי שיובא בהמשך). ולא הביא כלל את דברי הנחלת שבעה, החת"ס, הברורי המידות... אבל ברור הוא (כמבואר לעיל) שדווקא דבריהם – הם הנכונים בנידון זה.

ואם תתמה על הגרא"ח נאה, שלא הביא אלא את דברי המנחת אלעזר. י"ל דאף הוא עצמו לא היה מודע לשינויים שהיו במשקל ה"לוט" בין מקום למקום, וחשב שדברי המנחת אלעזר מוסכמים, למרות שבאמת אין זה נכון¹¹.

¹⁰ הוא כותב שהעולם מחשבים את הלוט 17.5 גרם, אבל המשקל החוקי הוא 6/7 17, וכך יש לחשבו. בלשוננו: "והגם שבעולם רבים יחשבו הלוט למשקל 17 גרם וחצי מכוון, ואנחנו חשבנוהו יותר היינו למשקל 17 גרם עם 6/7 נמצא לפי חשבון העולם א"צ כ"כ למשקל הלוט ויהי' די בפחות מעט ממה שכתבנו כדי להשלים שיוי החמשה לויט וקווינט כסף כנז'. אך נתברר שזה חשבון העולם שהוא רק בדרך כללי לאשר נקל ביותר לחשוב עם החצי הנ"ל [נב. אציין שתמיהני על דבריו אלה, האמנם עד כדי כך ה'עולם' לא דייק?] אבל בדיוק היטב בעת נעשו המשקלות הגראמער במדינתנו נחשב הק"ג (המחזקת אֶלֶף גראמער) משקלה 56 לויט כנ"ל וכאשר תחלקם בחשבון יגיע לכל לויט 17 גרם עם 6/7 כאשר חשבנו וזהו בדיוק ולא כחשבון רבים הנז' ע"כ לא הקלנו עפ"י חשבון רבים הלז ורק מה שכתבנו לעיל שריר וקיים בעה"י".

¹¹ נב. נפק"מ גדולה מזה גם לענין שיעור הרביעית, שהרמב"ם כותב [עירובין פ"א ה"ב] שהוא כמשקל 1680 שעורים. הגרא"ח נאה, שהעלה שיעור 86 סמ"ק לרביעית, נתקשה מאד מכך שזה לא תואם למשקל השעורים הבינוניים. והוצרך להניח שהשעורים הגדולים ביותר שיש – הן באמת הבינוניים. וזהו דוחק (אם נאמר בל' המעטה).

שקילת חכמי ספרד

יב מעתה, נברר את שיטת הגאונים – לפי חכמי ספרד.

המטבע בה שימשו חכמי ספרד למסור את השיעורים שלהם, היה – דינר דשדנג.

זה היה דינר זהב של הערביים, "ששדנג" פירושו שש ששיות ("דנג" בערבית, כמו "דנקא" בארמית, פירושו ששית. גם במערכת המטבעות של חז"ל, נחלק הדינר לשש מעות).

הרי"ף בקידושין (ו. בדפי הרי"ף) משווה את הדינר של חז"ל לדינר ששדנג – דינר זהב של ערביים. וכ"ה בהלכות גדולות ומובא ברמב"ן בהל' בכורות (סג. בדפי הרי"ף). וכ"ה ברס"ג ("משקל זהב שלישמעאלים", שו"ת זכרון לראשונים – הרכבי, סי' שפ"ו).

יג דינר הזהב של הערביים, כבר הארכנו בס"ד לברר שמשקלו 4.25 גרם.

בספרי "הידורי המידות" (מהדו"ב עמ' 228) מובא:

דינר ששדנג הערבי הוקבע בשנת 77 לישמעאלים¹² ע"י הכליף עבד-אל-מלק לשקול 4.25 גרם. במשך זמן רב ביותר – יותר משש מאות שנה – נשאר משקלו החוקי יציב. דבר זה מקובל ללא חולק¹³, וכך עולה גם עפ"י שקילת המטבעות שנשתמרו בידינו.

עוד מוכח כן מהרמב"ן, שכתב (באגרתו מא"י) שהדינר לשיטת הגאונים "שיעורו בכיוון" כמו "הדינר שקורין בעכו ביזאנד". בשנת ק' לאלף הנוכחי (1340 למנינם) יצא לוח המשווה משקלות ומטבעות של ארצות שונות בעולם. "ביזאנד" זה שהזכיר הרמב"ן מופיע בלוח בהשוואה לשלוש מידות משקל נפרדות: לאונקיה הנהוגה בפלורנץ, בוונציה ובג'נואה. בכל שלש ההשוואות משקלו מכון לשעור 4.25 גרם שהובא לעיל¹⁴. בהתאם לזה, נוכל לקבוע שמשקל ה' שקלים לפי הגאונים הוא 85 גרם.

יד שיעורו של הגרא"ח נאה, ובעקבותיו הקה"י ב"שיעורין של תורה"¹⁵, 96 גרם.

מקורו של שיעור זה הוא בהנחה של הגרא"ח, שהדרהם שציין הרמב"ם הוא הוא הדרהם שהיה נהוג בירושלים של המאה העשרים ללא שינוי. ועל פי זה חישב את משקל הדרהם המובא בשו"ע (יו"ד סי' ש"ה ס"א): "מצות עשה לפדות כל איש מישראל בנו בה' סלעים שהם שלשים דרהמים כסף מזוקק".

הנחה זו – טעות גמורה היא, כפי שנתבאר באורך בספר הידורי המידות פרק כ"ג (שם נתבאר ענין זה ביחס למידת הרביעית, שאינה 86 סמ"ק כפי ששיער הגרא"ח, וכפי שהארכנו בזה שם).

ולכן גם שיעור 96 גרם לפדה"ב, הוא חסר יסוד, והוא הרבה יותר גדול מהשיעור הנצרך.

אבל אם נניח דלא כהמנחת אלעזר (שהגרא"ח נקט כדבריו), אלא הלו"ט קיסר הוא הלו"ט של פראג (כשי' הבירורי המידות והגר"א), אזי אם משקל 1920 שיעורים של פדה"ב 83 גרם, אזי הרביעית 72.8. ונפק"מ בכל זה, כמובן, גם לשיעור חלה. וקיצרתי בכאן בכל זה, כי אין זה עיקר ענינו של המאמר הנוכחי.

¹² ד"א תנ"י, 696 למנין הנוצרים.

¹³ מידות ומשקלות של תורה פרק כ"ו ול"ב. מידות ושיעורי תורה פרק ל' ס"ט. וכן בספרי נומיסמטיקה רבים.

¹⁴ שלוש ההשוואות המופיעות בלוח נעות בין 4.244 ל- 4.253 גרם, המראה על דיוק עצום, עם סטיה שהיא כמעט אפסית (!) (מקור ראיה זו – מידות ומשקלות של תורה פרק מ"ב).

¹⁵ בענין הזה, הקה"י סמך על שיעורו של הגרא"ח. ואף שבשאר שיעורי תורה (אורך ונפח) נחלק עליו, בענין המשקל של המטבעות הוא סמך עליו. הטעם לכך מבואר באגרתו של החזו"א (קובץ אגרות ח"א קצ"ד), כי אם נרצה לשער את השקל בהתאם לשיעור חזו"א בשאר ענינים, ייצא שיעור גדול מאד לפדה"ב שהוא הרבה יותר ממה שנהגו בכל קהילות ישראל מזמן הראשונים, ולכן יש לנקוט שהשיעור משתנה לפי השעורים שבכל דור, ולכן כאן הוא סמך על שיעור הגרא"ח וכו"ל. קיצרתי כאן בהסברה, והארכתי יותר במק"א (עי' הידורי המידות מהדו"ב פמ"ז).

שיעור 100 גרם אין לו טעם ידוע, ולכאורה הוא סה"כ 'עגול' של שיעור 96 גרם (שהוא עצמו חסר יסוד וכנ"ל), ומעולם לא נהגו בו הדורות שלפנינו בשום עדה ולפי אף שיטה.

לסיכום:

מנהג אשכנז במקומות רבים היה לפדות בכ-75 גרם כסף, כשיטת רש"י.
שיטת הגאונים היא כבדה במעט, אלא שיש שתי דרכים לברר את השיעור.
אם לפי שקילת שעורים, ואז עולה כ-81.25 גרם. ואם לפי השוואה לדינר דשדנג, ואז עולה כ-85 גרם.
בכל המנהגים שנהגו בקהילות הקודש, לא מצינו מי שנהג בפועל יותר משיעור 85 גרם.
אך המנחת אלעזר, שהניח שה"לוט" של הט"ז היה כמשקל הלוט החוקי של מקומו, נקט שיעור כ-93 גרם (ואף שהוא מודה שמעולם לא נהגו כך, ותולה זאת באי-דיוק וחיפוש דרך קלה למדוד).
והגרא"ח נאה הסתמך על הנחה שהדרה המצוי בידיה הוא הדרה עליו כתבו הראשונים¹⁶, והגיע לידי כ-96 גרם.
החזו"א, מחמת שחידש למדוד במשקל השעורים של ימינו¹⁷, נמשך אחר השערת הגרא"ח לגבי משקל השעורה, ושלכן משקל הגאונים הוא 96 גרם.
נהגו ל'עגל' לכדי שיעור 'עגול' של 100 גרם.

מחיר הכסף היום

מתכת הכסף נסחרת כהיום בשווקי העולם, יש לה מחיר אחיד בכל מקום, והוא נקבע בבורסה בדולרים ארה"ב, המחיר הוא עבור אונקייט כסף שהוא 31.105 גרם (troy ounce). המחיר הנ"ל הוא סיטונאי, עבור פדיון הבן צריך להוסיף את המחיר עבור קמעוני, וגם מע"מ. שני אלה יחד הם לא יותר מאשר 35% (ובדרך כלל זה פחות בהרבה).

נספח א': שיטת רש"י היא בקבלה מרבית, ומהם רב האי גאון.

באות ה' כתבנו, שמה שאנו מביאים שיטה זו כשיטת רש"י – היינו משום שכך הוא מובא בטור, ולכן נודעה על שמו. אבל באמת ברור שקיבל רש"י דבר זה מרביתו, שכן נמצא כדבריו ממש בפירוש רבינו גרשום מאור הגולה. ולמעלה בקודש – בדברי רב האי גאון. נפרש זאת.

¹⁶ הנחה זו – הרבה מאד סתירות יש לה, וכפי שהארכנו ב.

¹⁷ שלא כדרכו בשאר סוגיית המדות והשיעורים, שם נקט למדוד בממצאים אחרים המצויים בידינו, בעיקר: האצבע. אבל כאן (היינו בנושא משקל המטבע), - בזה הוא חידש שהקובע הוא משקל השעורה המצויה.

הנה מה שצויין רבינו גרשום מאור הגולה (שהוא רבו של רבו של רש"י), נמצא הדבר מפורש בפירושו על בכורות מט': שהזוז ב' פשיטים ומחצה למשקל הברזל. והם הם דברי רש"י, שכך גם הוא כתב שם באותה סוגיא.

נב. וכתב רש"י (תשובות חכמי צרפת ולותיר סי' כ"א) על רגמ"ה: "רבי גרשום זכר צדיק וקדוש לברכה שמאיר עיני גולה וכולנו מפיו אנו חיין וכל בני גלות אשכנז וכיתים (-הוא רומא) תלמידי תלמידיו הן".

והנה רגמ"ה קיבל מרב האי גאון, ככתוב בשו"ת מהרש"ל סי' כ"ט **וז"ל**.

ובתשובה לרב האי גאון (שערי תשובה סי' מ"ז) סובר שכאשר פודה אחר שכבר עברו ל' יום חייב להוסיף חומש (נב. יש דיעה שכזו בראשונים, אך אנו לא פוסקים כך), ואז יגיע השיעור להיות כעשרים דינרים של הערביים (ל' התשובה: "חייב להוסיף חומש עד שיגיע מה שראוי לתת לכהן עשרים דנרי ערביים של כסף יפה"). והנה דינרי הערביים הם שתות יתר על שיעורו של רש"י (כמבואר באגרת הרמב"ן, ראה בנספח הבא). הרי שאם פודה בזמנו – ואז אינו צריך להוסיף חומש, הוי השיעור ממש כשיעורו של רש"י.

נמצא ששיטת רש"י היא בקבלה מרגמ"ה, והוא קיבלה מרב האי גאון.

יתכן להוסיף בזה. שהנה הרמב"ן מעיד שמצא שקלים מזמן בית המקדש, וכששקל אותם – מצא שהם כדברי רש"י. וכמובא להלן. נראה קצת שגם ביד רב האי גאון היו שקלים שכאלה. וכמבואר בפירושו למסכת ידים (פ"ד מ"ה), שכאשר רצה לבאר מהו כתב 'רעץ' שאינו כתב אשורי – מבאר "שביד כותים ושכתוב על שקלי ישראל הוא רעץ". ומסתבר שכוונתו היא שהגיעו שקלים שכאלה לידו, דאל"כ אין כ"כ ענין לציין אותן.

ויהיה מובן, ששיטתו במשקל השקל – תואמת לשקלים העתיקים שהיו בידו והוא שקל אותם.

נספח ב': הוכחה לשי' רש"י ממטבעות השקל המצויות בידינו (והמטבע שהרמב"ן שקל)

יש אגרת שהרמב"ן כתב מארץ ישראל, ובו הוא מספר אודות מטבע 'שקל' מזמן בית המקדש שהגיע לידו. הוא שקלו, ובעקבות שקילה זו – הוא משנה את שיטתו בהלכה זו(!).

נפרש את הדברים.

שתי שיטות יש בהלכה זו של 'משקל השקל' – אשר מביאם הטור בשם: רש"י והגאונים.

הטור אינו מבאר מה היחס ביניהם, אבל מדברי הרמב"ן באגרתו מבואר שלרש"י הוי השקל י' איסטרלינש, ולגאונים הוי י"ב איסטרלינש.

בירדנו לעיל בגוף המאמר (באות י"ג) שמשקל השקל לפי הגאונים הוא 17 גרם. ולפי רש"י עולה פחות ממשקל 14.61 גרם (כמבואר בנספח ג').

הרמב"ן סבר תחילה כהגאונים. אבל משבא לא"י ושקל את המטבע, התברר שדוקא רש"י צודק ("והנה נסתייעו דברי רבנו שלמה סיוע גדול").

מה היה משקלו של המטבע שהרמב"ן שקל?

מטבעות מסוג זה מצויות בידינו לרוב, משקלן הממוצע 14.17 גרם [מסורת השקל עמ' פ"ה].

זאת ועוד, שיש בידינו גם מטבעות שהיו טבועים בתקופת מלכותו של בר כוזיבא. ממוצע מטבעות אלו הוא 14.38 גרם, שהוא קרוב לשקלים שהזכיר הרמב"ן ולאילו שבידינו היום.

ועוד! גם מצויות בידינו שקלי העיר צור, למאות [מסורת השקל עמ' פ"ג], אשר מבואר במשנה (בכורות מט:): שמשקלן הוא המשקל של ה"שקל" הנצרך לכל הלכות הכתובות בתורה. משקלם הממוצע [העולה משקילת 940 מטבעות] – 14.01 גרם.

ולבסוף, יש להוכיח ממשקלן של מטבעות דינר הזהב של אדריינוס קיסר. ר"ת (בכורות נ. תוד"ה דמזבנא) מוכיח שהם שוקלים פי שתיים מדינר כסף. והיינו – חצי ממטבע השקל (-כיון שבשקל יש 4 דינרי כסף). באוסף של 113 דינרים שכאלה שנמצא בעיר גלזו בירת סקוטלנד, הממוצע הוא 7.168 גרם [מסורת השקל עמ' ס"ה], הרי לנו ראיות רבות מן המציאות – לשיטת רש"י.

נספח ג': המשקל המדויק לפי רש"י הוא מעט פחות ממשקל קלוניא המדויק

בסוף אות ה' צויין שיש מקום גדול להבין לפי רש"י שהמשקל המדויק הוא מעט פחות, בערך 70.83 גרם עבור ה' סלעים. ונבאר דבר זה.

דהנה הרמב"ן מתחילה סבר כהגאונים, וכנגד שיטת רש"י. אך בבואו לארץ ישראל כתב מכתב ובו הוא מספר שהגיע לידו שקל מימי בית המקדש, והוא שקלו ומצא אותו כהמשקל העולה משיטת רש"י, ובזה נסתייעו דברי רש"י סיוע גדול. ושם הוא מציין שלרש"י הוי משקל השקל 10 איסטרלינש, ולגאונים הוא 12 איסטרלינש.

אודות שיטת הגאונים – המתבססת על הדינר דשדנג – יש לנו ידיעות ברורות מאד שהדינר 4.25 גרם, ולפיכך ה' סלעים דפדה"ב הוי 85 גרם, וכדלעיל באות י"ג. ואם 85 גרם אלה הם 12 איסטרלינש, אזי את שיטת רש"י (שהיא 10 איסטרלינש) נצטרך לקבוע ב-70.83 גרם.

אך לעיל ביררנו שלפי האונקיא של קולוניא, הוי לרש"י 73 גרם – מה פשר החילוק הזה? אמנם חילוק קטן הוא, אבל גדול מדי מכדי לתלותו בהפרשי צמצום בלבד?

אך י"ל שרש"י לא התכוין למשקל החוקי של קולוניא, אלא למשקל המטבעות בפועל. כאשר היו מטביעים את המטבעות בפועל, היו אלה פעמים רבות חסרים מעט מהמשקל ה'תאורטי' החוקי. (צריך לזכור שמדובר בהבדלים של כמה מאיות הגרם בלבד!) לכל איסטרלינש.

בספר מומש"ת (פרק מ') מביא אודות ממצא של 5700 מטבעות פעני (=איסטרלינש) שנמצאו במטמון באנגליה, ואכן המשקל שלהם מתאים למשקל האונקיה הקלה יותר כפי המתואר כאן.

אין הערה זו נוגעת למעשה. שהרי בלא"ה, אף הנוהגים כרש"י – אינם נוהגים לדקדק על מאית הגרם, אלא מוסיפים ו'מעגלים'. וכן מבואר ביש"ש, המתאר את שיעורו של רש"י כך: "שיעור הגאון מורינו מהר"י מולי"ן זצ"ל, ב' זהובים רייני"ש, חסר שמינית זהוב. אך נהגו בקהילות שו"ם ליתן שני זהובים רייני"ש, ולא להקפיד על שמינית הזהב, וכן נוהגין ברוב מקומות אשכנ"ז". וק"ו לפי מה שבפועל מנהגנו כהיום להחמיר כהגאונים, שמובאים דבריהם בשו"ע; וכן הט"ז המביא את מהר"ם מ"ץ ששקל שעורים כשיעור הגאונים. ולכן אין הערה זו נוגעת להלכה למעשה. אבל לקושטא דמילתא של הסוגיא, נוטה שיש להפחית מהמשקל הנצרך לפי רש"י עבור ה' שקלים של פדה"ב, כפי הנתבאר כאן.

ובספר מסורת השקל (פ"ד) הביא לשונות הראשונים בהם מבואר להדיא דבר זה, שאף שכתב רש"י שיעור השקל חצי אונקיה (ושיעור ה' סלעים יהיה לפי"ז ב' אונקיות וחצי) – באמת הכוונה האמיתית היא פחות מכך.

ל' שו"ת מהר"י וייל (סי' קפ"ט): "ה' סלעים הוא נגד ב' אונקיות וחצי כסף צרוף מעט פחות", עכ"ל. ל' האגודה (הל' בכורות סי' כ"ג): "פי' בקונטרס כו' הזוז במשקל זהוב של ב' פשיטים ומחצה משקל הברזל

כו'. מצאתי בתוס' בשם ר"ת ה' סלעים – חמישית של זקוק כסף¹⁸. וכן בראבי"ה (הל' כתובה סי' תתקי"ט): "והוא שנים ומחצה למשקל הברזל, ופחות מעט" (וב"מסורת השקל" שם מבואר שיש להפחית בדיוק 4%, דהיינו יחס של 25:24).

---

¹⁸ זקוק הוא י"ב אונקיות, כמפורש בספר הפרדס לרש"י סי' רס"ט. נמצא חמישית הזקוק הוא 2.4 אונקיות, ולא ב' אונקיות ומחצה (=2.5) הנזכר בטור!